

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

9. Millî Mevlâna Kongresi

TEBLİĞLER)

**15-16 Aralık 1997
KONYA**

ISBN : 975-448-138-5
ISSN : 1301-5613

Selçuk Üniversitesi Rektörlüğü, 1998

Selçuk Üniversitesi Yönetim Kurulu'nun 11.02.1998 tarih ve 265/070/07066 sayılı onayı ile 750 adet basılmıştır.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ 1998-KONYA

**DÎVÂNE MEHMED ÇELEBİ'NİN "TARİKATÜ'L-MA'ÂRİFİN"
RİSALESİ ve ŞİİRLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME**

Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÇIPAN*

Edebiyatımızda mutasavvıf şairlerimizce yazılan; tarîkAate sülûkü ve seyr ü seferi anlatan risalelerden bir tanesi de Dîvâne Mehmed Çelebi'nin **Tarîkatü'l-Ma'ârifîn** adlı risâlesidir. Konya Mevlânâ Müzesi İhtisas Kütüphanesi'nde bulunan iki yazma nüshası¹ üzerinde çalıştığımız bu risâlede, insanı mutlak huzura kavuşturacak olan **tarîkat** hakkında; **sâlik**, **âşık**, **avâm**, **tâlib**, **şeyh** ve **seyr ü sülûk** istilahları etrafında bilgi verilmektedir.

Risâlesine, "insana bilmediğini öğreten, Kıdem'in sırlarını geçmiş kullarına keşfeden (bildiren) Allah'a (C.C.) hamd olsun. Allah'ın resulü, Arap ve Acem'in efendisine, onun fazîlet ve kerem sahibi olan âline, aşhâbına ve nesebce yakınlarına salât ve selâm olsun." duâsıyla başlayan Divâne Mehmed Çelebi, ledün ilmini taleb ve söz incisine râğbet edene, bilmesi ve âgâh olması ikazıyla bir tarîkat beyân etmektedir. Takdîr ve tahrîr edeceği yol "**tarîk-ı uşşâk**"tır. Bundan maksadın da; insanın, vücudunu tanımak isteyip dünya kaygısından kurtulmayı arzu ettiğinde ve anlatacağı üslûb üzere âmil olduğunda bütün muradlara ulaşacağını ve bütün muksatların hasıl olacağını bildirmektedir.

Risaleyi değerlendirmeye geçmeden önce, ifade olunan bazı tasavvufî istilahların karşılıklarını vermenin uygun olacağı kanaatindeyim.

Râh-ı nihân hâne-i visâl: Hak hazretleri ve mutlak zatın varlığı

Âşık: Tarikata süluk eden ve hakikate ulaşan

Mahalle Köpekleri: Âşıklara saldırmaya, onları rahatsız etmeye çalışan böcek benzeri insanlar

* S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Başkanı
¹ Mecmûa, Mevlânâ Müzesi İhtisas Kütüphanesi No: 2176, v. 17b- 20a; No: 4003, v.44a-46b

Tâ'ife-i uşşâk:Özellikleri renksiz ve şekilsizliktir. Dine bağlı surette halk arasında felah ehli olup hırka ve külâh sahibi olanlar; âlemi seyahat üzre olanlar; alemin süpürücüleri

Zümre-i avâm:Süprüntü, süprüntülük gibi olanlar

Talib:Seccâde-nişîne varıp, gönül isteğini, tarîkate girme arzusunu belirten

Vücûd-ı insan:Kandil

Zikrin fâidesi:Gönülde olan çer çöpü yakıp kül etmek

Dîvâne Mehmed Çelebi'nin, Risâlesinde ifade ettiği hususlar şu seyri takip etmektedir.

Sâlikler iki yoldan gitmektedirler. **Varlık yolundan** gidenler uzun, **fenâ yolundan** gidenler ise kısa zamanda maksatlarına ulaşırlar. Çünkü **fenâ yolu** “**tarîk-i Hasü'l-has**”dır ve “**nimet yolu**”dur. Varlık yolunu pek çok önceden ihtiyar edenler fenâ yolunun yeni sâlikleri mertebesindedir. Âşıklar zümresiyle birlikte, kendi ruhu da **Hazret-i Hak ve vücûd-ı zât-ı mutlaka** niam yolundan vasıl olmuştur.

Târîkate sülûk eden âşıklar, insanlara rahatsızlık vermeye çalışan böcek misillü mahalle köpeklerinin avından kurtulurlar.

Renksiz ve sıfatsız, televvün ve taayyün âleminde beri olan âşıklar taifesi hırka ve külâha sahip olup, bu taifeyi kimse asıl vatanlarına ulaştırmaya kâdir değildir. Bunlar yaşanan devrin kalıcı unsurları olmakla, varlıkları tam bir hayırdır.

Tarîkate girmeye karar veren **tâlib**, **seccâde-nişîne** varır, **ikrâr** verir; **şeyh** de gönüldeki çer çöpü yakıp kül edecek olan **zikri** telkin eder. Bu suretle insan vücudunun teşbih edildiği silinip pâk olmuş kandile yağını ve fitilini koyup onu hazır ve âmâde eder. Lâkin kandili yakmaya kâdir değildir.

Âlemi seyahat üzre olan âşıklar ise, kandili silinmiş, yağı ve fitili konulmuş talibi bulduklarında hemen yakıp rûşen ederler ve tam bir nûr haline döndürürler.

Risâlenin bu bölümünde de bil ve uyanık ol ikazıyla **niam yolundan** sülûk edenlerin yapmaları gerekenler anlatılır.

Tâlib, ism-i şerîfi hıfz edip, dünya işlerinden kurtulup başı dinç olarak تنها bir yerde güzelce abdest alıp, helâl elbiseler giyip, iki rekât namaz kılıp Hakk'a yönelerek tazarru ve niyâzda bulunmalıdır. İsm-i şerîfi dilinde en yüksek mertebede tutup gizli ve açık gönülden müteveccih olup ism-i şerîfe nâzır ve kalben Hakk'ın huzurunda hâzır olmalıdır. Mümkün olduğu kadar nefesini tutup sık sık nefes almamalı ve bununla o derece meşgul olmalı ki bakışı nereye değse orada o ism-i şerîfi görmelidir. Herhangi bir zaman bu tarz bakıştan uzaklaşırsa tekrar gönül gözüyle ism-i şerîfe nâzır olup kalp diliyle zikre meşgul olmalıdır. Serbest kaldığında önceden zikrolunduğu üzere o ism-i şerîfe nâzır olmalı, bu işte bir müddet sabırla devam etmelidir.

Bütün bunların neticesinde, **gönül sultanları**, tâlibin varlığını alıp ona kendi varlıklarını ihsan edip, onu kabiliyetine göre mânâ bakımından terbiye ederler.

Hız. Dîvâne, son bölümde de tâlibin kalben medet isteyeceği, bağlanacağı şeyhi tavsif eder. Tâlib, öncelikle zamanında yaşayan, sohbetine katıldığı, gönülden inandığı bir fukaradan yardım istemeli ve ona bağlanmalıdır. Bu mümkün olmadığı takdirde, daha önce yaşamış meşayıhtan; Muhyi'd-dîn-i Ekber, Abdü'l-Kâdir-i Geylânî, Mevlânâ Celâle'd-dîn-i Rûmî veya Hız. Bahâe'd-dîn Nakşibend gibi muhtelif tarîkatlere mensup sultanların şerefli ruhlarından medet ummalıdır. Lakin hayatta olanlardan birinden istimdât etmenin daha evlâ olduğu unutulmamalıdır.

Dîvâne Mehmed Çelebi risâleyi, böyle yapıldığı takdirde az zamanda murada ulaşılacağı, maksadın hâsıl olacağı duâsı ve "Elhamdülillahi evvelen ve ahiran" ifadesi kavlince "Tetimmü's-sâlihât"la; sözün en güzeli budur; Allah'a hamd olsun, diyerek bitirir.

Semâ'i mahlasıyla şiirler yazan, Divan şiirinin tekniğini kavramış, estetiğini benimsemiş, zevkini hissetmiş; dili maksadına ve hitap ettiği topluma uygun tarzda ustalıkla kullanmış, muhtevaca derin, ahenk ve üslup sahibi bir şair

olan Dîvâne Mehmed Çelebi'nin söylediği şiirler, meşrebiyle mütenâsib olarak bütününüyle kaydedilememiş; yazılabilenlerden bir kısmı ise çeşitli tahrib ve yangınlar sonucu zâyi olmuştur. O zaten şiir yazmak için eline kalem almadığı gibi, şairlik iddiasında da bulunmamış ve diğer pek çok şairin aksine sözünü ve şairlik kudretini medhetmemiştir.

Yüksek lisans tezimize² konu teşkil eden Muğlalı İbrâhîm Şâhidî'nin Şeyhi olması sebebiyle duyduğumuz ilgi ve hakkında hazırladığımız bir tebliğ³ ile bir projeden⁴ hareketle tesbit edebildiğimiz bütün şiirlerini incelemiş, Dîvâne Mehmed Çelebi'yi medh kasdıyla Sâkîb Dede, Râgîb, İbrâhîm-i Gülşenî'nin kasidelerini; Sâkîb ve Bekâyî Dede'nin müseddeslerini ve Veled Çelebi'nin rubâîsini; ayrıca Adem Dede, Ahmet Celâleddîn Efendi ve divân şiirimizin son büyük temsilcisi, kudretli şair Şeyh Gâlib'in tahmislerini⁵ tesbit ve tedkik etmiş bulunmakta; bu suretle şairin, kendisinden sonra yaşayan diğer şairler üzerindeki etkisini de anlamış olmaktadır.

Elimizde bulunan az sayıda şiirinin arasında yer alan mütekerrir müseddesinin birinci bendîni, onun ne derece kudretli bir şair olduğu hakkında yeterli bilgi verir düşüncesiyle dikkatinize sunmak istiyorum.

“Bihamdî'llâh ki bi-nâm u nişânız adımız yokdur

Dil-i virânemizden özge bir âbâdımız yokdur

Ezelden mazhar-ı 'ışkız bizim icâdımız yokdur

Elemler cümle bizdendir ana isnâdımız yokdur

Belâ dildendir ol dildâr elinden dâdımız yokduR

Gönüldendir şikâyet kimseden feryâdımız yokdur”⁶

² Mustafa Çıpan, Muğlalı İbrâhîm Şâhidî Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Eserleri, Dîvân ve Gülşen-i Vandet (Tenkidli Metin), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1986.

³, “Mevlevî Şeyhlerinden Dîvâne Mehmed Çelebi”, S.Ü. 7. Millî Mevlânâ Kongresi (Tebliğler), Konya, 1993, s. 97-108.

⁴, Dîvâne Mehmed Çelebi'nin Hayatı, Eserleri, Edebî ve Tasavvufî Şahsiyeti, SÜAF, TÜAE-93/070, Konya, 1996, 89s.

⁵ a.g.e., s. 61-85

⁶ Esr Dîvâne Mehmed Çelebi Dede, Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye, MMİK, No: 1502

Soy bakımından Sultân Veled'in kızı Mutahhara Hatun vasıtasıyla Hz. Mevlânâ'ya bağlanan, hakkında pek çok kerâmetler naklolunan ve bilhassa Mevlevîliğin yayılması hususunda büyük gayretler sarf eden Hz. Dîvâne'nin, risâlesinde ifade ettiği hususların hemen tamamına, muhtelif şiirlerinde atıflarda bulunduğunu görmekteyiz.

Öncelikle tâife-i uşşâkdan olduğuna dair, kendisi için yazılan şiirlerden birkaç örnek verelim:

“Kutb-ı devrân hazret-i Sultan Dîvânî bu zât
Bezm-i vahdet ehlidir âgah-ı dil her gâh hey”⁷

“Vekil-i vâhibü'l-âmâldür Sultân Dîvânî
‘Asil-i sahibü'l-iclaldür Sultan Dîvânî”⁸

“Ol Muhammed ya'ni kim Sultan Dîvânî benâm
Yapdırup virdi nice dergâha hüsn-i intizâm
Pîr-i sâni dinse lâıkdur ana bî'l-ihtirâm
Zîr-i zıll-i devleti cay-ı penâh-ı hâs u âm”⁹

“Celâleddin-i Rûmun ‘aynısın bî'llâhi kendisin
Gürûh-ı evliyânun pâdişâhı bir efendisin”¹⁰

Bî-reng ü bî-sıfat olmayı, yukarıda zikredilen mütekerrir müseddesinin ilk bendinde “bî-nâm u nişân” ifadesiyle karşılamış; ezelden aşka mazhar olduğunu belirtmiştir. Bir başka beytinde:

“Tâ ezelden sıfat-ı ‘aşk ile mevsûfuz biz”¹¹
Ehl-i dil içre bu ‘irfân ile ma'rûfuz biz” der.

⁷ Mustafa Çıpan, “Dîvâne Mehmed Çelebi'nin Hayatı, Eserleri, Edebî ve Tasavvufî Şahsiyeti, s. 63.

⁸ a.g.e., s. 62.

⁹ Mecmûa-i Medâiyih-i Mevlânâ, MMİK, No: 4923, s.80.

¹⁰ Naci Okçu, Şeyh Galip (Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Şiirlerinin Umûmî Tahlîli ve Dîvânının Tenkidli Metni), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993, s. 302.

¹¹ Mustafa Çıpan, “Dîvâne Mehmed Çelebi'nin Hayatı, Eserleri, Edebî ve Tasavvufî Şahsiyeti, s. 44.

Kimsenin aşıklar taifesini asıl vatanlarına ulaştıramayacağına da şu beytiyle işaret eder:

“Sözün togrısı bu kim her giz olmam bir karâr üzre
Safâ-yı hâtırım yok muttasıl kâr intisâr üzre”¹²

Varlık ve fenâ yollarından hareketle, yolların çokluğunu ve farklılığını kasıd maksadıyla:

“Kurb-ı Hakka yol egerçi her taraftan bî-aded”¹³ demek; mânâ cihetiyle terbiye hususunda da:

“Beni şâhım iletdi bir makama”¹⁴ mısraını söylemektedir. Aşağıda beytiyle de zümre-i âvâmın, bir noktada ehl-i sûretin farklı bir özelliğine dikkat çeker:

“Ehl-i sûret bizi bir zerre kadar fark idemez
Ehl-i ma’nâ gözine gün gibi mekşûfuz biz”¹⁵

Sâlikin mülâzemet ve müdâvemet etmesini ise şu güzel beytiyle dile getirir:

“Sa’y eyle rızâ gözle ko ıtlak ile kaydı
‘Âlemde Semâ’ı bu yiter sâlike irfân”¹⁶

Tarîkatü’l-Ma’ârifin adlı risalesinin tenkidli metnini hazırlayıp değerlendirdiğimiz ve şiirlerindeki tezâhürlerini incelediğimiz; Mevlevîliğin yayılmasında, bilhassa dergâh ve tekkeler yaptırımları hizmete sokulmasında, şüphesiz pek büyük hizmetleri dokunan; katıldığı seferlerde çok mühim faydalar sağlayan bir alperen; dehâ derecesinde bir siyaset ve teşkilât adamı olan Dîvâne Mehmed Çelebi’yi ve gönüller sultanı Hz. Mevlânâ’yı rahmet ve minnetle anıyor, hakkında yapılan çalışmaların artması ve eserlerinden istifade edilebilmesi niyâzıyla hepinize en derin saygılarımı sunuyorum.

¹² Esrâr Dede, Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye, MMİK., No: 1502,

¹³ Mecmûa, MMİK, No: 2454

¹⁴ Mecmûa, MMİK, No: 2138, v. 204a; No: 2095, v. 96a.

¹⁵ Mustafa Çıpan, “Dîvâne Mehmed Çelebi’nin Hayatı, Eserleri, Edebî ve Tasavvufî Şahsiyeti, s. 44.

¹⁶ Mecmûa, MMİK, No: 2454, v. 29b.

(1) TARİKATÜ'L-MÂ'ÂRİFİN ES-SULTÂN-I DÎN

(2) BİSMİ'LLÂHİ'R-RAHMÂNİ'R-RAHÎM

(3) Elhamdüli'llâhi'llezî alleme'l-insane mâlem ya'lem. Ve en'ame 'aleynâ ve 'alâ 'ibâdihi'l-(4)muhlisîne bi keşf-i esrârî'l-kıdemi ve's-salâtü ve's-selâmü 'alâ (5) rasûlihî seyyidi'l-'Arabi ve'l-'acemi ve 'ala âlihî ve ashâbihî (6) zevi'l-fazli ve'l-keremi ammâ ba'dü:

Ey tâlib-i 'ilm-i ledün ve ey ragıb-ı (7) gühersuhan bilgil ve âgâh olgıl ki sana bir tarikat beyân itsem (8) gerekdür ki bir zamanda kendi vücûdun bilmek isteyüp ve nev'â (9) dünyânın 'alâyıkından berî olmak murâd idindiğinde bu beyân (10) ideceğim üslûb üzre 'âmil olduğunda cemi' murâdâtuna (11) vâsıl ve cümle maksûdâtını hâsıl kılasın. Zîrâ benim ruhum sana (12) bu takdîr ve tahrîr ideceğim tarîk-i 'uşşâk ve tarîk-i şatardır. (13) Zîrâ saliklerin ekserî **varlık** yolundan giderler ola olsa tûl-i zamân ile maksûduna vâsıl olurlar. Ve bu tarik ile süluk (15) eyleyen **fenâ** yolundan gidüp zamân-ı kasîrde maksuduna vâsıl (16) olurlar. Zîrâ bu tarîk-i hâsü'l-hasdır ve ni'am yoludur. Pes imdi (17) varlık yolundan gidenlerin ahir kademesi bunların evvel kademesidür. (18) Nitekim mahdum-ı mâ'âni Hazret-i Monlâ-yı Câmî buyururlar. Kıt'a-i Câmî:

(19) 'Âşık ki nakbzed pinhan hâne-i visâl

Dâred ferâgatî zî nefir-i segân-ı kûy

(20) Bî-rengiyest ü bî-sıfatî vasf-ı 'âşikân

În şîve kem taleb (21) zî esîrân-ı reng ü bûy

Zîrâ benim ruhum zümre-i 'uşşâk ki nihân (22) hâne-i visaline ni'am yolunda vüsûl bulmuşlardır. Mahalle köpeklerinin (23) 'av'avından fariglerdir. Pes bu **rah-ı nihân-hâne-i visâlden** murâd (24) Hazret-i Hak ve Vücûd-ı Zât-ı Mutlakdır. Ve 'âşıkdan murâd (25) salik-i tarikat ve vâsıl-ı mütevâsıl-ı hakikatdır. Ve **mahalle köpeklerinden** murâd (26) tâ'ife-i 'uşşâka dahl-i ta'arruz iden zümre-i 'avam ke'l-hevâmdır. (27) Geldik imdi **tâ'ife-i 'uşşâkise** bî-reng ü bî-sıfatdır. Ve **reng** (28) **ü sıfatdan** murad u garaz suret-i zühd ü salâh ile beyne'l-halk ehl-i felah olup sahib-i hırka ve külâh olanlardır. Zîrâ (30) bi ta'ife-i kimesne vatan-ı asliyyesine vâsıl itmege kadir degildir. Ve lâkin (31) şöyle degildir ki bu tâ'ife dahi

zevâ'id-i ruzgardan olalar. Belki (32) bu tâ'ifenin dahı vücûdî hayr-ı mahzıdır. Zîrâ bunlar 'alemin (33) kennâsıdır, ya'ni süpürücüleridir. **Zümre-i 'avâm** ise mezbele mertebesinde(34)dir. Ve bununla zâhirde merâtibde konulup seccâde-nişin olan meşâyıh (35) tâlib-i Hakkı mezbeleden çıkarup ve silüp süpürüp uşşâkı sohbetine (36) lâyıık ider. Zîrâ **vücûd-ı insân** kandil mesâbesindedir. **Tâlib** ise (37) zâhirde seccâde-nişin olan meşâyıha varup irâdet getürdükte (38) evvelâ telkîn-i zıkr ider. Ve **zıkrın fâ'idesi** budur ki dilde olan (39) hârı vü hâkâşı yakup kül ider. Ve ism-i âhar telkîn idüp, (40) silinüp pâk olmuş kandile yagın ve fitilin koyup hâzır ve müheyyâ (41) ider. Lâkin yakmaga kâdir değildir. Ve **bi-reng ü bi-sıfat olan tâ'ife-i** (42) **'uşşâak** ise bu 'âlemi seyâhat üzeredir. Ve seyr idüp kandili (43) silinmiş ve yagı ve fitili konmuş tâlibi bulduklarında hemân yakup (44) rûşen idüp nûr-ı mahz iderler. Öyle olsa ni'am yolundan (45) sülûk iden 'uşşâkın tarîkını beyân idelüm ki vaktinde gerek olur. (46) İmdi ey 'azîz bilgil ve âgâh olgıl ki ni'am yolundan gidenlerin (47) tarîkı budur ki hâlâ resm olunan celâlle ki Allâhdır. Bu sâifede (48) resm olunmuşdur. İmdi benim rûhum ol ism-i şerîfi hıfz (49) idüp her gâh ki umur-ı dünyâdan fârigü'l-bâl ve âsûda-i (50) hâl olasın. Bir halvet yerde pâk abdest olup ve halâl libâs (51) giyüp iki rek'at namaz kılup ve cânib-i Hakka tazarrû niyâz idüp (52) ve ism-i şerîfi makâlinde mürtefi'ce perde koyup zâhir ve bâtın derûn-ı (53) dilden müteveccih olup ism-i şerîfe nazır olup ve kalbin huzûr-ı (54) Hakda hâzır olasın ve mümkün olduğu mikdârı nefesini tutup (55) tiz tiz nefes almayasın. Bu üslûb üzre ol mikdâr mülâzemet (56) eyleyesin ki hattâ her şeye nazarın müte'allık olsa ol ism-i şerîfi göresin. (58) Her kaçan bu üslûb üzre nazardan ferâgat eyleyesin. Girü dide-i bâtın (589 ile ol ism-i şerîfe nazır olup ve lisân-ı kalp ile zikre meşgul (59) olasın. Ve giru âzâdlık el virdükde mukaddemâ zıkr olduğu (60) üzre ol ism-i şerîfe nâzır olasın. Şöyle kim bir nice zamân müdâvemet (61) eyleyesin. Pes senin senligin alup kendi varlığın 'atâ idüp (629 zîrâ hakîkatde ism-i müsemmâdan ayru degildir. İsti'dâdına göre seni (63) ma'nâ yüzünden terbiye iderler. Hâlâ zamânede hâzır olan azîzlerden (64) görüp musâhibet eyledegin fukarânın birisinden bâtının ile (65) istimdat idesin. Şol kimesneden ki ana hüsn-i i'tikâdın ola. (66) Feemmâ şöyle ki; zâhirde olanların birisine i'timâd olmaz ise (67) sâbıkâ geçen meşâyıhdan meselâ Hazret-i Şeyh

Muhyi'd-dîn-i Ekber veya (68) 'Abdü'l-Kadiri'l-Geylânî veyâ 'Abdu'llâh-ı Bülyani ya Bâyezid-i Bestâmî (69) veyâ Cüneyd-i Bağdâdî veyâ Hasan-ı Basrî veyâ Zü'n-nûrû'l-Mısırî veyâ Ömer (70) İbni'l-Fâriz Sadre'd-dîni'l-Konevî veyâ Celâle'd-diîni'l-Rûmî (71) ve yâhud Hazret-i Bahae'd-dîni'n-Nakşibendi gibi sultanların ruh-ı (72) şerflirinden istimdad idesin. Ve lakin hâlâ zamânda hayatda (73) olanların birinden istimdâd itmek evlâdır. Nihayet anlardan birinden (74) i'timâd-ı sahîh ile i'timâd idemezsin. Mukaddemâ intikâl iden (75) 'azîzlerin birine cân u dilden gönül bağlayup istimdâd eylesin. (76) Öyle olsa az zaman içinde murâdına vâsıl ve maksûdını (77) hâsıl idersin inşâallahü te âlâ. Ve hüve ahsenü'l- (78) hitâb ve bihamdihî.

(79) Tem